

ארון הספרים היהודי

מסע בן אלף שנים על רקע חיים סטודנטיאליים עכשוויים. ד"ר לביא על גדות נהר קאם

צילום: חוגי סגל

בחוכמה שלאחר פליישר אפשר להוסיף לרשימת הנסים גם את העובדה שהגניזה לא נשארה בקהיר, כי הייתה עלולה ליפול שם קורבן לגפרוריהם של האחים המוסלמים או של ארגוני דאעש. מצד שני, אילו נתגלו האוצרות קודם זמנם הם היו מתפזרים או מושחתים בידי חובבנים חסרי דעת

עברי, אלא במצריות שיילדו את הנשים העבריות. פרשנים אחרים הזכירו את האפשרות הזו עוד לפני גילוי הגניזה, אך ייחסו אותה למקורות נוכריים מחוץ לכותלי בית המדרש היהודי, והנה בא כתב היד מקהיר ומוכיח שהפרשנים חשדו בכשרים. חז"ל עצמם תומכים בסברה ששפרה ופועה היו מצריות. "זהו אחד מהמקרים יוצאי הדופן במיוחד בגניזה. יש לנו כאן מדרש שהמבנה שלו והזרימה שלו אינם דומים לאף אחד מהמדרשים המוכרים לנו. מדובר בקטע עתיק במיוחד, כתוב כמה שאנחנו מכנים 'פְּלִימְפֶסְט' – שימוש חוזר ברף ששימש קודם לקהילה יוונית-נוצרית כלשהי".

בצבא שירת לביא ביחידת המודיעין הכמוסה 8200, והגיע עד דרגת רב-סרן. הערכית שרכש בעת שירותו שם מסייעת לו רבות באקדמיה, כמו גם יכולת הזיהוי של מחט בערמת שחת. "אופן העבודה שלי במודיעין משפיע רבות על אופן התפקוד שלי במחקר. אתה צריך לקחת קטע מפה וקטע משם, להבין שיש קשר ביניהם, ולהרכיב את הפאזל".

רוב הפאזלים שמעסיקים את לביא קשורים למדרשים אבודים, שלא שפר מזלם ולא הגיעו אל הדפוס לפני גילוי הגניזה. "מדרש רבה ומדרש תנחומא הודפסו, אך יש הרבה חומרי מדרש שלא זכו לכך. משפחה שלמה של מדרשים אבדה לעם ישראל, והודות לגניזה אפשר עכשיו לשחזר אותם. אני מעוניין

לשחזר אותם. אני מעוניין

עניין מחודש אחרי שנים של התעלמות. מנהל יחידת הגניזה, בן אאוה'וויט

שהדברים ייכנסו למחזור הדם של הלימוד האקדמי ושל לימוד התורה".

לפי הגדרת לביא, מדרשים אבודים הם לאו דווקא כאלה שנשכחו באיזשהו בוידעם או נפסלו על ידי עורך קדום בגלל איכות פגומה. "פעם נשאלתי אם אני לא חושב שהייתה כאן ברירה טבעית, כלומר שרק מדרשים ראויים התגלגלו לידינו. התשובה שלי היא שיד אדם הייתה ברבר, וייתכן שמדרשים מסוימים נדחקו ככוונה לקרן זווית. כך לדוגמה מגילת אנטיוכוס, גרסה ארמית חז"לית של ספר המכבים.

היא נמצאה בגניזה, ויש עליה ניקוד, טעמים וכתמים שמעידים על שימוש רב, כמו במגילת אסתר. זה מעיד שהיא נקראה בכתי הכנסת, והייתה חלק מחוויית חנוכה. אותי מעניין לדעת מדוע הפסיקו לקרוא אותה. "מעניין אותי גם להבין כיצד אבד לנו מדרש

שמשבח את הזוגיות בין יצחק ובין רבקה, את דאגתם זה לזה, ומותח ביקורת על אברהם שלא נהג באופן דומה בבעיית העקרות של שרה. קשה לדעת אם באמת מדובר כאן בתופעה של צנזורה שהעלימה חומרים כאלו, אך ברור שהפניית הזרקור אליהם מחדש היא משימה חשובה לזמננו. יש כאן מעין גאולה של דגמים שהתרוצצו במסורת היהודית ומשום מה נעלמו".

בלי לבז לבית המדרש לביא איש רוח, אבל שלושת-דבעי מדען. יותר ראש מעבדה מאשר בעל קתדרה. מלאכת המחקר שלו נעשית

באמצעות מנועי חיפוש בלשניים ומידרה מיקרוסקופית של מרחקים בין מילים ושורות. תוכנה מיוחדת בודקת את מידת הקרבה בין נוסח המדרשים האבודים ובין הנוסח האשכנזי והספרדי של המדרשים המוכרים. אנשים שאינם בקיאים בהליכי המחשוב של הגניזה ובנכחי מחקרי היהדות יתקשו להבין את ממצאיו, לכל היותר יצליחו ללקט סוכריות פה ושם. "גם אצלנו במדעי הרוח יש שיחה בין מעטים בלבד", הוא נאנח קלות. "המקצוענות הנדרשת כדי לחקור את כתבי הגניזה ולפרסם אותם, גורדת שיח סגור. חוגים רחבים לא מודעים לפירות".

בין השאר מתמסרים לביא ואנשי צוותו לחקר עיזובו של רבי יוסף בן יעקב הבבלי – תלמיד חכם חשוב שהתגורר במצרים בתקופת חיי הרמב"ם, דמות בלתי נודעת לחלוטין עד לגילוי הגניזה. בקיימברידג' מצויים כיום מאות קטעים בכתב ידו של האיש, שכנראה נולד בבגדד ומשפחתו היגרה לקהיר. לביא מאמין ש"הפגישה שלנו עם כתבי רבי יוסף, המכונה גם 'רב יוסף ראש הסדר', אינה רק פגישה עם יחיד. דמותו, תולדותיו ופועלו טבועים בחותם זמנו, ומספרים את סיפור עיצובה של התרבות היהודית במחצית הראשונה של האלף השני.

"לרב יוסף היו תוכניות ספרותיות שאפתניות, שאותן העלה על הכתב. היה בו גם ממד טרגי, כי הוא תכנן לכתוב ספרים שבסוף אחרים כתבו. במהלך נסיעה לאלכסנדריה רשם לעצמו 11 רשימות של 'מה שעליי לעשות כיום'. הוא חקר את ארון הספרים היהודי בזמנו, והשאיר רשימה של חמשת הספרים החשובים בעולם לדעתו: המקרא, המשנה, התלמוד, הסידור וספר הלכות הרי"ף (רבי יצחק אלפסי). ברשימה מאוחרת יותר מחק רב יוסף את הרי"ף, והכניס במקומו את 'משנה תורה' של הרמב"ם. בעיניי, ההחלפה הזו מנציחה את נקודת הזמן ההיסטורית שבה תפס הרמב"ם את מקומו בארון הספרים התורני".

אני תודה אם האור האקדמי שנשפך על לביא ועמיתיו במעבדות המחקר של גניזת קהיר, וכל התחכום המדעי סביבה, אינם יוצרים בהם תחושת בוז לתלמידים הקלאסיים של בתי המדרש, שאינם מודעים לכל החידושים הללו. בתשובה מבהיר לביא ש"אני רוחש בוז רק לכו. בכל צד של תלמוד תורה יש פן של אמת. בלימוד האקדמי יש צד של איכות שאין בלימוד בישיבה, אך ניתן לתרגם אותו לשפת התורה, ובלמוד בישיבה יש צד של איכות שאין בלימוד האקדמי, אך אפשר לתרגם אותו לשפה אקדמית".

אלו ואלו דברים אלוהים חיים?
"ממש כך. לכל היותר אני יכול לזהות תוכנות שתלמיד ישיבה מסורתי לא חושב עליהן ולא מסכים איתן, אבל הלימוד שלו היה ונשאר הערוץ שלי אליו".

מורה הנבוכים, יד ראשונה

מחקר הגניזה המודרני עוסק במסמכים שיד חוקר טרם הגיעה אליהם, או בכאלה שכבר נחקרו אך לא קוטלגו כראוי. מלאכת הקטלוג של כתבי היד הקהיריים סבוכה במיוחד, כי הכתבים נפוצו על פני ארבע יבשות וקרעיים מפוזרים בין הספריות והאוספים בעולם. בהיעדר מנגנון ניהול מרכזי היה קשה להסכים על שיטת קטלוג אחידה. תפקידו הסיזיפי של החוקר הוא להפעיל את הדמיון ואת הזיכרון כדי לחבר את הפאזל, פיסה מפה ופיסה משם.

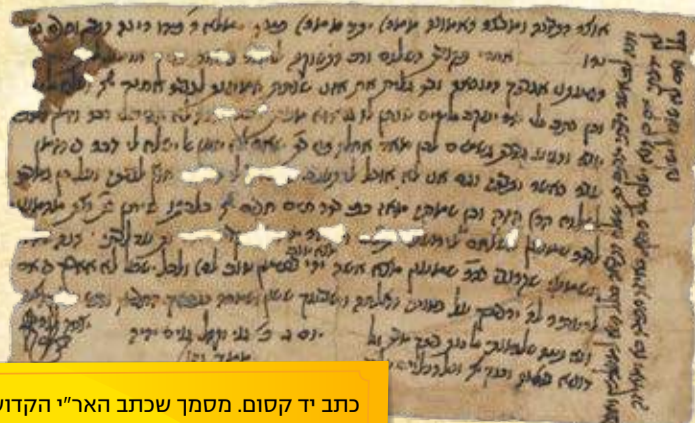
במשך מאה השנים הראשונות של המחקר הותאמו 4,000 כתבי יד בלבד, מתוך 200 אלף. רק בעשור הקודם נבנה מנגנון הקטלוג והמחשוב של אוצרות הגניזה.

מיליאדרד יהודי צנוע מקנדה, ד"ר רב פרידברג, התנדב לממן אותו, לאחר שאף גוף ממשלתי לא הסכים להקצות לכך משאבים. פרופ' יעקב שויקה, ממייסדי "פרויקט השו"ת" של אוניברסיטת בראיילן, ניצח על משימת התכנות של המיזם. פירות המאמץ המשותף של שניהם ושל עוזריהם הרבים הוא אתר הגניזה (genizah.org) –

הספרייה הווירטואלית הגדולה בעולם לכתבי יד מימי הביניים.

"המיזם הזה הוא דוגמה ומופת לעתיד של מדעי הרוח", מחמיא לביא. "הוא מאפשר ביזור של הידע ושיתוף של המאמץ. בזכותו התאפשר להקים מרכז לחקר הגניזה גם באוניברסיטת חיפה, שבספרייתה רק 23 קטעים – פחות מעשירית הפרומיל מאוסף הגניזה".

אחרי הליך הרשמה חנימי קצר תוכלו <

כתב יד קסום. מסמך שכתב האר"י הקדוש